

УДК 343.163:343.326

Хаваліц Ольга Володимирівна – аспірант кафедри кримінального права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ЗАКІНЧЕННЯМ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Досліджено проблеми організації прокурорського нагляду за закінченням розслідування злочинів терористичного характеру. Розглянуто методологічні проблеми інформаційно-пізнавальної діяльності прокурора під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, складення обвинувального акта, постанови про закриття кримінального провадження зазначеного виду.

Ключові слова: методологія; прокурорський нагляд; злочини терористичного характеру; законність; закінчення досудового розслідування; обвинувальний акт.

У юридичному механізмі забезпечення законності під час досудового розслідування важливе місце посідає прокуратура, на яку Конституцією України покладено обов'язок щодо нагляду за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство. В умовах демократизації суспільства, здійснення судового контролю за законністю й обґрунтованістю процесуальних рішень слідчого, що обмежують права людини, прокурорський нагляд у цій сфері потребує підвищення ефективності й дієвості, зокрема шляхом його оптимізації за рахунок новітнього методичного забезпечення [1, с. 1]. Не є винятком і кримінальні провадження щодо злочинів терористичного характеру.

Загальні засади організації прокурорського нагляду під час досудового розслідування розглянуто в працях Д. М. Бакаєва, А. Я. Дубинського, Л. С. Жилиної, В. С. Зеленецького, Г. К. Кожевнікова, І. М. Коз'якова, В. В. Кривобока, В. П. Півненка, О. В. Мельника, О. Р. Михайленка, Г. П. Середи, П. В. Шумського та інших учених. Водночас методичні засади цієї діяльності під час розслідування злочинів терористичного характеру належно не висвітлено, що зумовлює потребу в запропонованому увазі дослідженні.

Як відомо, завершальний етап досудового розслідування спрямований на виконання процесуальних дій, пов'язаних із його закінченням, складанням підсумкового процесуального рішення, унесенням відомостей про закінчення досудового розслідування до Єдиного реєстру досудового розслідувань (ЄРДР) і належним спрямуванням кримінального провадження [2, с. 190].

Комплекс процесуальних дій, що підлягають виконанню на цьому етапі, залежить від форми закінчення досудового розслідування. Зокрема, після закінчення досудового розслідування у формах складання обвинувального акта (92 % кримінальних проваджень про злочини терористичного характеру) чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, норми Кримінального процесуального кодексу (КПК) України передбачають відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні.

Норми ч. 10 ст. 290 КПК України зобов'язують надати сторонам кримінального провадження, потерпілому достатньо часу для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. Проте в разі зволікання під час ознайомлення слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення, по закінченню якого сторона провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів.

Згідно з результатами дослідження, у близько 85 % кримінальних проваджень про злочини терористичного характеру етап пред'явлення підозрюваному матеріалів для ознайомлення супроводжується конфліктною ситуацією між слідчим, який

намагається якомога швидше закінчити кримінальне провадження та направити матеріали до суду, і підозрюваним, який намагається виграти час, сподіваючись, наприклад, на певні обставини, що, на його думку, можуть полегшити його становище.

Відповідно до ст. 221 КПК України, слідчий, прокурор також зобов'язані за клопотанням сторони захисту, потерпілого надати їм матеріали досудового розслідування до його завершення для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (12 % вивчених кримінальних проваджень), а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню (36 % кримінальних проваджень). Відмова в наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого перебуває в матеріалах досудового розслідування, не допускається [3].

Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, яка його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії (ч. 2 ст. 221 КПК України) [3]. Чинний КПК України активізує сторону захисту й потерпілого до заявлення клопотань про виконання необхідних, на їх думку, процесуальних дій, не чекаючи на закінчення розслідування.

У цьому контексті О. Олійник зазначає, що з одного боку, проблема затягування слідства шляхом заявлення клопотань після його закінчення нібито знімається, а з іншого – матеріали, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню, є найбільш «цікавими» для захисту і реально з ними працювати ця сторона зможе лише після закінчення розслідування [4, с. 2].

Згідно із загальними правилами, визначеними в ч. 2–4 ст. 290 КПК України, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати підозрюваному, серед іншого в учиненні злочину терористичного характеру, та його захисникові доступ до всіх матеріалів кримінального провадження, зокрема до будь-яких доказів, що самі або в комплексі з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості, меншого ступеня винуватості підозрюваного, сприяти пом'якшенню

покарання, а також забезпечити їм можливість робити копії або відображення матеріалів. Виняток із цих правил передбачено ч. 5 ст. 290, ч. 4 і 5 ст. 517 КПК України, що закріплюють особливості надання доступу до відомостей, які були видалені з матеріалів кримінального провадження й не підлягають оголошенню під час судового розгляду, а також його матеріалів, що містять державну таємницю.

Доступ до таких матеріалів надається на підставі наказу або письмового розпорядження керівника органу досудового розслідування, прокурора про надання доступу до конкретної таємної інформації та її матеріальних носіїв, який приймають за умов наявності в захисника, законного представника підозрюваного допуску до державної таємниці й потреби в ньому під час здійснення своїх прав та обов'язків, відповідно до обставин, установлених під час кримінального провадження (ч. 4 ст. 517 КПК України). Водночас у ч. 5 ст. 517 КПК України передбачено можливість підозрюваного, його захисника та законного представника робити виписки з таких матеріалів, а також зазначено правила роботи з ними[3].

Частина 6 ст. 290 КПК України покладає обов'язок щодо відкриття матеріалів і на сторону захисту. Зі змісту цієї норми випливають дві обов'язкові підстави для надання доступу до цих матеріалів: 1) наявність запиту прокурора про надання такого доступу; 2) наявність у сторони захисту наміру використати відомості, що містяться в наявних у неї матеріалах як докази в суді [3].

Після повідомлення особі про підозру прокурор зобов'язаний у найкоротший строк здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру. Відомості про закінчення досудового розслідування прокурор вносить до ЄРДР (ст. 283 КПК України). Якщо прокурор після перевірки обвинувального акта, направленої слідчим, не погоджується з викладеними в ньому

положеннями, він має право самостійно скласти обвинувальний акт (ч. 1 ст. 291 КПК України) [3].

На думку І. В. Єни, у межах закону питання затвердження обвинувального акта лежить у площині компетенції прокурора, проте водночас не містить чіткого розмежування щодо визначення субординаційності такої компетенції. Отже, чи має право прокурор районного рівня затверджувати обвинувальний акт, складений слідчим обласного рівня, або чи належить до компетенції прокурора районного рівня продовження строку розслідування до трьох місяців у разі неможливості закінчити розслідування, якщо провадження в справі здійснює слідчий обласного рівня – на ці питання в КПК України відповідей немає [5, с. 187].

На етапі закінчення досудового розслідування прокурор реалізовує комплекс дій для забезпечення якісного підтримання державного обвинувачення в суді. Він підсумовує стадії досудового розслідування шляхом формування офіційного обвинувачення, знайомить підозрюваного та його захисника з висунутим обвинуваченням, даючи змогу визначити напрями та засоби захисту, окреслює межі судового розгляду. Прокурор має переконатись у достовірності висновків щодо винуватості підозрюваного та доведенні власне обвинувачення, які слідчий зазначив в обвинувальному акті.

Відповідно до ч. 4 ст. 110 КПК України, обвинувальний акт – це процесуальне рішення, яким прокурор висуває обвинувачення в учиненні кримінального правопорушення і яким завершується досудове розслідування [3].

Прокурор, одержавши від слідчого матеріали кримінального провадження та обвинувальний акт, зобов'язаний перевірити: наявність події кримінального правопорушення; чи має діяння, у якому звинувачують особу, склад кримінального правопорушення; чи було додержано під час провадження досудового розслідування вимоги КПК України про забезпечення права підозрюваного на захист; чи немає в кримінальному провадженні обставин, що зумовлюють його закриття; чи поінформовано особу про підозру в усіх епізодах злочинної

діяльності; чи повідомлено про підозру всім особам, яких викрито у вчиненні кримінального правопорушення; чи правильно кваліфіковано дії підозрюваного; чи додержано вимоги закону під час складання обвинувального акта; чи правильно застосовано заходи забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжний захід; чи вжито заходів із забезпечення відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням, і можливої конфіскації майна; чи виявлено причини й умови вчинення кримінального правопорушення, і чи вжито заходів щодо їх усунення; чи додержано органами досудового розслідування всіх інших вимог КПК України.

На прокурора також покладено обов'язок із забезпечення проведення досудового розслідування в розумні строки. На слідчого суддю цей обов'язок покладено лише в частині строків розгляду питань, що належать до його компетенції (ч. 2 ст. 28 КПК України). Поняття «у найкоротший строк» слід розуміти таким чином: процесуальні рішення про закінчення досудового розслідування слід приймати без затримки й у більш стислі строки порівняно з граничними, визначеними КПК України, однак після всебічного, повного, неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, передбачених ст. 91 КПК України, та оцінки зібраних доказів [3].

Затвердження обвинувального акта прокурором варто розглядати як його згоду з висновками слідчого. Проте таке затвердження прокурором, згідно з чинним законодавством, не є абсолютним, оскільки, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України, суддя має право під час підготовчого провадження повернути обвинувальний акт прокуророві, якщо документ не відповідає вимогам цього Кодексу. Після усунення відповідних недоліків прокурор має скласти новий обвинувальний акт, надавши його копію підозрюваному, його захисникові, законному представникові або представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження.

Крім затвердження обвинувального акта й направлення його до суду чи складання нового обвинувального акта, прокурор має право повернути матеріали досудового розслідування слідчому для проведення додаткових слідчих (розшукових),

негласних слідчих (розшукових) дій. У такому разі до цього акта прокурор додає письмові вказівки в конкретному кримінальному провадженні. Після проведення всіх необхідних дій, зазначених у вказівках прокурора, слідчий повторно відкриває матеріали досудового розслідування, відповідно до ст. 290 КПК України, складає новий обвинувальний акт і направляє його прокуророві для затвердження [3].

За даними судової практики, суттєві порушення вимог процесуального закону під час складання обвинувального акта, правильність якого повинен перевірити прокурор, наявні в таких випадках: в обвинувальному акті є суперечливі положення; обвинувачення, викладене в обвинувальному акті, є неконкретним або не збігається з обвинуваченням, викладеним у письмовому повідомленні про підозру й оголошеним підозрюваному; обвинувальний акт містить недопустиму натуралізацію опису кримінального правопорушення, зокрема статевого; обвинувальний акт не підписаний слідчим; в обвинувальному акті відсутні дані про місце перебування обвинувачених, дані про потерпілого, якщо його встановлено в кримінальному провадженні; в обвинувальному акті не зазначено докази, зібрані в справі, та доводи, висунуті кожним з обвинувачених на свій захист, з результатами їх перевірки; до обвинувального акта не долучено передбачені законом додатки тощо [4].

Згідно з ч. 4 ст. 291 КПК України, до обвинувального акта додають: розписку підозрюваного про отримання копії обвинувального акта, копії цивільного позову, якщо його було пред'явлено під час досудового розслідування, реєстру матеріалів досудового розслідування, розписку або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову, якщо його було пред'явлено під час досудового розслідування не до підозрюваного [3].

Реєстр матеріалів досудового розслідування складає слідчий або прокурор, після чого його надсилають до суду разом з обвинувальним актом. Він повинен відображати перебіг і проміжні результати досудового розслідування, використані в розслідуванні джерела доказів, а тому обов'язково має містити

розташовані в хронологічному порядку дані про кожну процесуальну дію, проведену під час досудового розслідування.

Аналіз кримінальних проваджень щодо злочинів терористичного характеру дав змогу виділити найбільш поширені порушення норм КПК України, що, відповідно, слугують підставами повернення обвинувального акта прокуророві:

реєстр матеріалів досудового розслідування не підписано особою, яка його склала (7,5 %);

відсутній детальний виклад обставин кримінального правопорушення (31,5 %);

не розглянуто й не вирішено клопотання захисника про проведення додаткових слідчих (розшукових) дій або відсутні дані про їх вирішення (12,5 %);

доданий до обвинувального акта реєстр матеріалів досудового розслідування свідчить про формальність його складання, на що може вказувати, наприклад, відсутність інформації про реквізити процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування з порушенням вимог ст. 109 КПК України (16 %);

в обвинувальному акті не зазначено контакти учасників кримінального провадження (за наявності в них інших засобів зв'язку, окрім поштового), наприклад номери телефонів (13,5 %);

обвинувальний акт свідчить про те, що в кримінальному провадженні є потерпілий, який не є заявником, та цивільний відповідач, але в переліку процесуальних рішень відсутні дані про визнання особи потерпілим або цивільним відповідачем (9 %);

не виконано таку процесуальну дію, як ознайомлення підозрюваного з результатами висновку експерта (14 %);

усупереч п. 1 ч. 2 ст. 109 КПК України в реєстрі матеріалів досудового розслідування не зазначено час та власне проведення такої процесуальної дії, як роз'яснення прав підозрюваному (17 %).

Таким чином, значення обвинувального акта в кримінальних провадженнях про злочини терористичного характеру полягає в тому, що він є процесуальним засобом додаткового контролю за перебігом розслідування; підставою для

прийняття прокурором процесуального рішення; процесуальною гарантією забезпечення прав підозрюваного.

Посиленої прокурорської уваги в кримінальних провадженнях про злочини терористичного характеру потребує нагляд за додержанням прав підозрюваного під час прийняття слідчим рішення про закриття кримінального провадження. Винесення такої постанови свідчить про відмову сторони обвинувачення від продовження процесуальної діяльності з викриття підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення за наявності підстав, передбачених законом.

Отримавши обвинувальний акт, прокурор також може за наявності для цього підстав закрити кримінальне провадження в порядку, передбаченому ст. 284 КПК України [3]. У такому разі він не зацікавлений у направленні необґрунтованого обвинувального акта до суду, оскільки саме йому в подальшому необхідно підтримувати державне обвинувачення в суді. За наявності підстав для закриття кримінального провадження з не реабілітуючих підстав прокурор має також право звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Виняток зі ст. 284 КПК України становить можливість слідчого приймати постанову про закриття кримінального провадження в разі виявлення відсутності події кримінального правопорушення, встановлення відсутності в діянні складу кримінального правопорушення або набрання чинності закону, яким скасовується кримінальна відповідальність за діяння, учинене особою, якщо в кримінальному провадженні жодній особі не було повідомлено про підозру.

У всіх інших випадках, за наявності підстав, передбачених зазначеною статтею КПК України, рішення про закриття кримінального провадження щодо підозрюваного приймає суто прокурор. Стосовно постанов слідчого про закриття кримінального провадження прокурор протягом двадцяти днів із моменту отримання копії такої постанови має право її скасувати з огляду на незаконність чи необґрунтованість. Зазначену постанову прокурор може скасувати також за скаргою заявника,

потерпілого, якщо її подано протягом десяти днів із моменту отримання заявником, потерпілим копії постанови.

Слід зазначити, що прокурор/слідчий зобов'язаний надіслати потерпілому копію винесеної постанови про закриття кримінального провадження. Як свідчить слідча практика, постанови про закриття кримінальних проваджень у злочинах терористичного характеру направляють потерпілим досить рідко. Зазвичай вони дізнаються про такі рішення випадково, під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Підстави, за яких особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), звільняється від кримінальної відповідальності за фінансування тероризму, визначено в ч. 4 ст. 258–5 Кримінального кодексу (КК) України. Водночас звільнення за дотримання певних умов є обов'язковим і безумовним. Так, відповідно до Постанови Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» № 12, умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею певного умисного злочину, незалежно від того, закінчено його чи ні, учинений він одноосібно чи в співучасті; підставою звільнення від кримінальної відповідальності може бути або певна поведінка особи після вчинення злочину, яку держава заохочує (дієве каяття, примирення винного з потерпілим, припинення злочинної діяльності та добровільне повідомлення про вчинене тощо), або настання певної події (наприклад, зміна обстановки, закінчення строків давності) [6].

Отже, умовою звільнення від кримінальної відповідальності, згідно зі ст. 258–5 КК України, є вчинення особою однієї з дій, передбачених у ч. 1–3 цієї норми. Підстави звільнення визначено в ч. 4 ст. 258–5 КК України, а саме: якщо особа добровільно, до притягнення до кримінальної відповідальності, повідомить органи влади про відповідну терористичну діяльність; якщо особа будь-яким іншим способом сприяла припиненню терористичної діяльності, яку вона

фінансувала або вчиненню якого сприяла; якщо особа будь-яким іншим способом сприяла запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла [7].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що предметом прокурорського нагляду на етапі закінчення розслідування злочинів терористичного характеру є додержання законів органами досудового розслідування та іншими фізичними і юридичними особами – учасниками досудового провадження. Це визначення предмета нагляду стосуватиметься як кола піднаглядних суб'єктів, так і порядку їх діяльності, закріпленого законом. До таких завдань нагляду в зазначеній категорії кримінальних проваджень належать: попередження, припинення, своєчасне виявлення будь-яких порушень закону, допущених учасниками провадження, та вжиття заходів, спрямованих на повне поновлення порушених прав і притягнення до встановленої законом відповідальності; забезпечення повного, усебічного й неупередженого розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трагнюк Р. Р. Проблеми методичного забезпечення прокурорського нагляду за додержанням законів на досудовому слідстві / Р. Р. Трагнюк // Часопис Академії адвокатури України. – 2010. – № 9. – С. 1–5.
2. Ковальчук С. О. Процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження / С. О. Ковальчук // Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 190–195.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
4. Олійник О. Порушення права на захист при ознайомленні обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи [Електронний ресурс] / О. Олійник // Юридичний журнал. – 2010. –

№ 8. – Режим доступу: www.justinian.com.ua/article.php?id=3602. – Назва з екрана.

5. Єна І. В. Кримінальна процесуальна компетенція прокурора у досудовому провадженні : дис. ... кан. юрид. наук : 12.00.09 / Єна Ірина Вікторівна. – Київ, 2014. – 233 с.

6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного суду України від 23 груд. 2005 р. № 12. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05. – Назва з екрана.

7. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14. – Назва з екрана.
